

ON THE WORDS USED FOR PURSLANE IN
TURKISH

Türkçede Semizotu Bitkisi İçin Kullanılan Sözler Üzerine

Engin ÇETİN¹

Abstract

Giving other names to the same plant is a common occurrence for Turkish. People in different regions have named the plant by highlighting the different characteristics and functions of this plant and this has caused a plant to be named with many names. In fact, the names of plants with similar characteristics are mixed together, one name represents many plants. Nowadays in the cities more commonly known as semizotu, the name of the plant is becoming widespread in Anatolia cibille, elmelik, erekleme, gilik, kıbıçkan, sirken, pirpirim, soğukluk, tohmegân and so on. There are many different names when the variables of these words are taken into consideration, the number of words used for purslane is increasing. In this article, the names have used for the purslane in Turkish from the past to the present and the words purslane in Anatolia were discussed. The origins and meaning characteristics of these words were evaluated, the reasons for giving these names were emphasized and the possible reasons for the number of words were discussed. As a result, the most commonly used word for this plant in Anatolia is semizotu in the standard language, but it is also seen that pirpirim and its variants, which are a foreign origin, have been used in all parts of Anatolia. It was also found that more than one word was used for the same plant in the same region. Considering the possible shortcomings in Derleme Sözlüğü, it was concluded that the names used in Anatolia for the purslane plant would increase and the places of use would have a different appearance than the existing ones.

Keywords: Plants names of Turkish, semizotu, soğukluk, pirpirim.

Öz

Aynı bitkinin farklı adlarla anılması Türkçe için geçmişte de görülen, alışılmış bir durumdur. Farklı bölgelerde insanlar herhangi bir bitkinin farklı özelliklerini ve işlevlerini öne çıkararak bitkiyi adlandırmış, bu durum bir bitkinin birçok adla anılmasına yol açmıştır. Hatta çoğu zaman benzer özellikteki bitki adları birbirine karışmış, bir ad birçok bitkiyi temsil eder olmuştur. Günümüzde şehirlerde daha çok semizotu olarak bilinen ve gittikçe bu adı yaygınlaşan bitkinin Anadolu'da cibille, elmelik, erekleme, gilik, kıbıçkan, sirken, pirpirim, soğukluk, tohmegân vb. birçok farklı adı vardır. Sıralanan bu sözcüklerin değişikleri de dikkate alındığında "semizotu" için kullanılan sözlerin sayısı artmaktadır. Bu makalede Türkçede geçmişten günümüze semizotu bitkisi için kullanılan adlar ve Anadolu'daki "semizotu" anlamındaki sözler ele alınmıştır. Bu sözcüklerin kökenleri ve anlam özellikleri değerlendirilmiş, bu adların verilmiş nedenleri üzerinde durulmuş, sözcüklerin sayıca çok olmasının muhtemel nedenleri ele alınmıştır. Sonuçta Anadolu'da söz konusu bitki için en yaygın olarak kullanılan sözün standart dildeki semizotu sözü olmakla birlikte yabancı kökenli bir sözcük olan pirpirim ve değişiklerinin de Anadolu'nun dört bir tarafında kullanıldığı görülmüştür. Aynı bölgede aynı bitki için birden fazla sözün kullanıldığı da tespit edilmiş, Derleme Sözlüğü'ndeki muhtemel eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda semizotu bitkisi için Anadolu'da kullanılan adların artacağı ve kullanım yerlerinin var olandan farklı bir görünüm arz edeceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe bitki adları, semizotu, soğukluk, pirpirim.

¹ Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ecetin@cu.edu.tr

Giriş

Bitki adları bir toplumun doğaya bakış açısını, doğayı algılayışını ve düşünce tarzını oraya koymasından son derece önemli ve o topluma özgüdür. Bitkilerin adlandırılışı sırasında toplumun değer yargılarını çoğu zaman görmek mümkündür. Anadolu'da yabancı bitkileri adlandırmak için kullanılan ve delibağ (DS 1410); delice (III) (DS 1411); deliot (DS 1413); eşek inciri (DS 1789); itgülü (DS 2568); itinciri (DS 2569); it nanesi (DS 2570); itüzümü (DS 2570), *deli, eşek, it* sözcüklerine dayanan bitki adları bu başı açısına örnek olarak gösterilebilir. Azteklerin dilinden İspanyolcaya ve oradan dünya dillerine yayıldığı düşünülen *avokado* sözcüğünün Aztek dilinde "testis" anlamına geliyor oluşu² da toplumların değer yargılarının ne kadar farklılaşabildiğinin göstergesi olmalıdır. Zira birçok toplumda "testis" anlamındaki bir sözcüğün bir bitki adına aktarılması beklendik bir şey değildir. Diğer toplumları dil ürünlerinde olduğu gibi Türkçede de bitki adları en eski metinlerden itibaren tespit edilen söz varlığı ürünleridir. Bu bitkiler kimi zaman yiyecek içecek malzemesi olarak kullanılmışken kimi zaman da ilaç olarak kullanılmıştır. İçerikleri nedeniyle yazıtlarda çok sayıda bitki adına rastlanmaz. Ancak özellikle Budhist Uygur metinlerinde bitkiler, bitkilerle yapılan tedaviler ve terapiler önemsenmiş, bu durum metinlerde çok sayıda bitki adının kullanılmasını sağlamıştır³. Her ne kadar metinler büyük ölçüde çeviri olsa da bu bitki adlarının olarak bir bölümünün Türkçe bir bölümünün ise yabancı kökenli olduğu görülmektedir.

Bitki adları konusunda en dikkat çekici konulardan biri bir bitkinin birçok adının bulunmasıdır. Bu durum bölgesel farklılıklara, bitkinin tür farklılığına, yerli ve yabancı sözlerin kullanımına bağlanabilir. Ancak bu türden bitki adlarında özellikle bir adın öne çıktığı gözlenir. Bu çalışmada *semizotu* bitkisi ve bu bitkinin Türkçedeki adlandırılışı ele alınmıştır. Yukarıda söz edildiği gibi, bir bitki adı için birçok adın kullanılışı sık karşılaşılan bir durum olsa da asıl kullanım çoğunlukla bir sözcükten yanadır. *Semizotu* bitkisi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı adlarla anılmanın yanı sıra diğerlerinden farklı olarak bu bitki için bir sözün kullanımından ziyade birçok sözün kullanımı öne çıkmaktadır. Çalışmamızda çeşitli kaynaklar taranarak *semizotu* anlamındaki sözler elde edilmiş, bu adlar alfabetik olarak sıralanmış, ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Söz Derleme Dergisi'nde (SDD) *semizotu* ile ilgili şu verilere rastlanır: *cibille, cimile, cimille, çemille, çimille, gilik (III), kıbıçkan, kıvırsık, parpar, perper, perpim, pırpırım, pırpır, pırpiri, pırpirim, pürpürüm, sirgen, sirken, soğucak soğukluk, sovucluk, tohmaktan, tomekân, töhmeken, töymeken, tuhmeken*.

Turhan Baytop *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nde *semizotu*yla ilgili Anadolu'da tespit edilen şu sözleri vermiştir: *cibille, çilbirotu, elmelik, erekleme, parpar, perper, perperten, perpetöyün, perpin, perpine, pırpırım, pırpır, pırpiri, pırpirim, pırpürüm, pırpürün, pürpürüm, pürpürün, semizebe, semizlik, soğukluk, sovucluk, tohmegan, tohmegen, tokmagân, takmakân, tögmeken, töhmeken, tökmeke, tökmeke, töymekan, töymeken, töhmeken* (2015: s. 240)

² <https://nisanvansozluk.com/?k=avokado>; <https://www.merriam-webster.com/dictionary/avocado>

³ Bu konuda, RACHMATI, G. R. (1930). Zur Heilkunde der Uiguren I. SPAW 1930: 451-473; RACHMATI, G. R. (1932). Zur Heilkunde der Uiguren II. SPAW 1932: 401-408; MAUE, D. - O. F. SERTKAYA (1986). Drogenliste und Dhāranī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I). *UAJ Neue Folge. Band 6*. Wiesbaden: s. 76-99; MAUE, D. - O. F. SERTKAYA (1991). Drogenliste und Dhāranī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil II). *UAJ Neue Folge. Band 10*. Wiesbaden: s. 116-127; ÇETİN, E. (2012). Altun Yaruk Yedinci Kitap, Adana: Karahan Kitabevi Yayınları. vb. çalışmalara bakılabilir.

Derleme Sözlüğü'nde (DS) semizotu için şu sözler kaydedilmiştir: *cibille, cimile, çilbir otu, gilik, kıbıçkan, kıbışkan, kıvrırsık, parpar, perper, perpim, pırpırım, pırpır, pırpiri, pırpirim, pürpürüm, semizlik, soğukluk, soğucak, sovukluk*

Bu sözcükleri bağlandıkları kökleri bakımından aşağıdaki gruplara ayırabiliriz:

- 1) baldırıkız
- 2) bostan otu
- 3) cacık (II)
- 4) cibille, cimile, cimille, çemille, çimille
- 5) çilbir otu
- 6) elmelik
- 7) erekleme
- 8) gilik
- 9) kıbıçkan, kıbışkan
- 10) kıvrırsık
- 11) parpar, perper, perpim, pırpırım, pırpır, pırpiri, pırpirim, pürpürüm
- 12) semizotu, semizlik, semizebe
- 13) sirken, sirgen, sirkecek, sirkeyen
- 14) soğukluk, soğucak, sovukluk
- 15) tohmaktan, tomekân, töhmeken, töymeken, tuhmeken

baldırıkız

DS'de Burdur'dan derlendiği bildirilen sözcük Kamus tercümesinde de tespit edilmiştir (502). Semizotu için kullanılan bu adın bitkinin yapraklarının dallarının ucunda bulunması, dallarının büyük bölümünün yapraksız olması nedeniyle verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim DS'de "pırasa" için kullanılan *baldırıçplak (I)* ve *baldırıbeyaz* sözleri de aynı mantıkla üretilmiş sözlerdir.

bostan otu

DS'de (742) "1. Bahçelerde pırasa aralarında yetişen bir çeşit ot, 2. Semizotu" olarak yer alan sözcüğün aşağıdaki cacık (II) gibi özel olarak semizotu için kullanılan bir ad olmayıp benzer şekilde yetişen birçok bitki için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

cacık (II)

Tietze'nin (2002: 411) kökenini belirsiz olarak gördüğü, Eren'in (1999: 67) kökeni konusunda bilgi vermediği, Nişanyan'ın Farsça *jāj* "çeşitli yemeklik yabani otlara verilen ad, kendinden yetişen her tür nebat" sözüne bağladığı sözcük Türkçeden Ermeniceye ve Rumcaya geçmiştir. Sözcükle ilgili en eski kayıt *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*dir (Dankoff-Tezcan 2004: 93). Sözcük "Evlîya Çelebi'nin Erzurum'u anlattığı bölümde bahsettiği şifalı otlar arasında yer alır (Evlîyâ Çelebi, 2013a, s. 2/138)" (Karacaoğlan 2018: 74). Sözcük burada "ışkın, sütlüce, kiji, tere, râvend, cedvar, yebruhu's-sanem (adamotu), şahtere" ile birlikte sıralanmıştır (2013a: 2/138). *Lehce-i Osmanî*'de sözcük bugün bildiğimiz anlamda

“yoğurtlu salata” olarak kaydedilmiştir. Cacık sözcüğünün bugün daha sık kullandığımız “yoğurtlu salata” anlamını ilgili bitkinin kullanılarak hazırlanması sonucu kazandığı açıktır. DS’de *cacık (II)* için “1. İlbaharda tarlalarda biten ve yenilebilen otlar, 2. Semizotu, 3. Yabani mantar...” tanımları verilmiştir. Buradan anlaşıldığı gibi, sözcük sadece semizotu için kullanılan bir ad olmayıp birçok bitki için kullanılmaktadır. Sözcüğün eski dönemlerde de yalnız semizotu için kullanılıp kullanılmadığını belirlemek mümkün değildir.

cibille [cimile, cimille, çemille, çimille]

Sözcük, SDD’de *cimile*, *cimille*, *çemille*, *çimille* şeklinde kaydedilmiştir. Sözcük, DS’deki *çibil (III)* “çok sulak yer, çayır” (1202); *çibil (IV)* su içinde yetişen bir çeşit ot (1202); *çipil (III)* “1. ağacın yan dalları, ince ağaç dalı, 2. Irmak kenarlarındaki söğüt, kavak gibi ağaçların filizleri” (1232); *çipil (III)* “bataklık kenarlarında veya pınar kenarlarında meydana gelen ot, yosun gibi bitkiler” (1232) sözleriyle ilgili olmalıdır. Sözcüğün kendiliğinden yetişen, istenmeyen bitkiler için kullanılması, SDD’de ve DS’de kaydedilen *çibil*, *çipil* ~ *çipir* vb. sözcüklerin aynı zamanda “çamur, bataklık” vb. anlamları da taşıyor olması Türkçedeki *çepel (çeper)* sözcüklerini akla getirmektedir. Çepel sözcüğü *Türkçe Sözlük*’te “1. Kir, bulaşık, çamur, pislik; 2. Ürüne karışmış yabancı madde; 3. Çalı çırpı” (2012: 521-522) olarak tanımlanmıştır.

çilbir otu

DS’de Kahramanmaraş’tan derlendiği bildirilen sözcüğün kökenine ilişkin bir yorumda bulunmak güç olsa da Anadolu’da çok farklı malzeme ile ve çok farklı şekillerde yapılan yemek olan *çilbir* ~ *çilbir* “1. Yoğurtlu yumurta; 2. Et, ıspanak ve yumurtadan yapılan yemek; 3. Soğan, domates ve et suyu ile yapılan sulu yemek; 4. Makarna ve erişteden yapılan sulu yemek; 5. Yağda kızartılmış balık üstüne limon ve sarımsak dökülerek yapılan yiyecek” (909) *çilbir aşısı* “bir çeşit sebze yemeği” (909) vb. ile ilgisi açıktır. Buradan hareketle sözcüğün sebze bir yemek olan *çilbir* ~ *çilbir* veya *çilbir aşısı* yapımında kullanılan bir bitki anlamında verildiği açıktır.

elmelik

SDD’de bulunmayan, DS’de yalnız İçel Mut’tan derlendiği bildirilen sözcük eserde “semiz otu” (1725) olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün kökenine ve yapısına ilişkin yorumda bulunmak güçtür.

erekleme

SDD’de bulunmayan, DS’de ve buna dayanarak Türkçe Bitki Adları Sözlüğü’nde yer alan ve sadece Bursa’dan derlenen *erekleme* sözcüğü eserde “yabani semizotu” olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün kökeni ve yapısına ilişkin yorumda bulunmak güç olsa da buradaki *erekeme* “aşısız meyve ağacı” *erekemelik* “yabani, aşısız ağaçlardan oluşan ufak koru” ve *erekme* “kendi kendine yetişen” sözcükleri bu sözcükle ilgili olmalıdır. Buradan hareketle sözcüğün kendi kendine yetişen bitkiler için kullanılan bir yapıdan türediği anlaşılmaktadır. Bu sözcüklerin birbirine yakın bölgelerden derlenmiş olması da sözcükler arasındaki bağı güçlendirmektedir.

gilik

SDD’de ve DS’de çok sayıda *gilik* sözü bulunmaktadır. Anadolu’nun farklı bölgelerinde tespit edilen *gilik (I)* “1. Çam, meşe, ardıç vb. ağaçların meyveleri, 2. Dikenli ardıç”; *gilik (III)* “çekirdek”; *gilik (III)* “semizotu”; *gilik (IV)* “1. Saçta pişirilen küçük ekme, çörek, 2. Ufak halka biçiminde simit”; *gilik (V)* “kesme şekeri”; *gilik (IX)* “küçük” (2077-2078)

sözcüklerinde “küçük” anlamı öne çıkmaktadır. Bu bakımdan yalnız Erzincan’dan kaydedilen “semizotu” anlamındaki *gülik (III)* sözcüğü “küçük ot, çalı çırpı” anlamıyla ilgili olabilir.

kıbışkan [kıbışkan]

Sözcük DS’de muhtemelen asıl yapıdaki *kıbışkan* biçiminde de tespit edilmiştir. Antalya’dan kaydedilen sözcüğün daha çok Akdeniz kıyısında kullanıldığını belirtmeliyiz. *Mersin Ağzı Sözlüğü*’nde bulunan *gıvışgan* sözcüğü *gıvşayak* maddesine gönderilmiş, sözcük burada “parlak yapraklı, şekil olarak şebboy yaprağına benzer, elle dokunulduğunda gıcırdayan, yenilen bir ot” şeklinde tanımlanmıştır (2004: 187). *Kıbışkan* sözcüğü Mersin, Gülnar’da da tespit edilmiştir. Kaynak kişiden edindiğimiz bilgiye göre bölgede *kıbış-* ~ *kıvış-* fiili “dişi kamaşmak” anlamında kullanılmaktadır ancak DS’de böyle bir fiil bulunmamaktadır.

kıvırsık

DS’de bir tek İstanbul Bakırköy’den derlendiği bildirilen *kıvırsık* sözünün değişkesi olan *kıvırsık* sözcüğü “1. Pazı bitkisi, 2. Pancar yaprağı” şeklinde tanımlanmıştır. Sözcük, semizotunun yaprakları genişledikçe hafifçe kıvrılması nedeniyle köken bakımından *kıvr-* fiiline bağlanabileceği gibi DS’deki *kıvırsık* sözcüğünün değişkeleri olarak verilen *kıvırsık*, *kıvışkan*, *kıvışkan* sözcükleri dikkate alındığında *-r-* sesinin inorganik ses (ET çarp- > çarp-; ET bek > berk; ET sep- > serp- vb.) olduğu düşünüülerek sözcük yukarıda sözünü ettiğimiz *kıbış-* ~ *kıvış-* fiiliyle de ilgili olabilir. Semizotuna oranla çok daha geniş olan pazının (bazı bölgelerde pancar) geniş yapraklarının kıvrılmış olması ve dişleri semizotuna benzer şekilde hatta ondan daha fazla kamaştırması DS’deki *kıvırsık* sözcüğünün kökünün de *kıvırsık* gibi *kıvr-* veya *kıbış-* ~ *kıvış-* fiillerinden her ikisine de bağlanabileceğini gösterir.

pirpirim [parpar, perper, perpertiken, perpetöyün, perpin, perpine, pırpırım, pırpır, pırpıri, pırpırım, pırpırım, pırpırüm, pırpırün, pürpürüm, pürpürün]

Pirpirim Türkçe Sözlük’ün (TS) 2011 yılında yapılan 11. baskısında *hık*. kısaltmasıyla ve “semizotu” tanımıyla karşımıza çıkar. TS’de sözcüğün kökenine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Sözcüğün Farsça *ferbehen* (belki de Arapça farafahayn) sözü ile ilgili olması muhtemeldir. Dankoff sözcüğü Ermenice kökenli saymıştır (1995: 193). Nişanyan da sözcüğü Ermenicedeki *prprem şıññññññññ* “semizotu” ile eş kökenli saymış, sözcüğün Farsçadaki *parparan* veya *parapı* ile aynı kökene gittiğini Fransızcadaki *pourpier* ile Arapçadaki *farfarı* sözünün de aynı kökten olduğunu söylemiştir (<https://nisanyansozluk.com/?k=pirpirim>). *Pirpirim* şeklinin yazılı metinlerde kullanımı Anadolu’da 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Sözcüğün daha sonraki dönemlerde *pürpürüm* şeklinin de görüldüğünü burada belirtmemiz gerekir. Sözcüğün Anadolu’da *perpertiken* olarak da kullanılması yabancı bitkiler için *tiken* ~ *diken* sözünün sıklıkla kullanılmasına bağlıdır. DS’deki *pirpirim (II)* “çok yaşlı kimse”; *pirpirim (III)* “çok eski, eskilikten paramparça olmuş eşya, giyecek” ve *pirpirim (IV)* “kıvrım kıvrım” sözcükleri, bu sözlerin sonradan kazandığı anlamlar olmalıdır ve sözcüğün kökenine ilişkin herhangi bir bilgi vermez.

semizotu [semizebe, semizlik]

Türkçe Sözlük’te “Semizotugillerden, etli ve mayhoş yaprakları sebze olarak yenilen, otsu bir bitki, semizot (Portulaca oleraceae)” (2011: 2064) olarak tanımlanan *semizotu* sözü, bitkinin ölçünlü dildeki adıdır. Bu söz, 1945 yılında yayımlanan ilk baskısından itibaren *Türkçe Sözlük*’te yer almıştır. Bu birleşik sözün sözlüğün farklı baskılarında *semizotu*

olarak bitişik veya *semiz otu* şeklinde ayrı yazıldığı görülür. Ancak bu, *semizotu* sözünün ilk olarak 1945'te kullanıldığı anlamına gelmemelidir. Zira bu bitki için *semiz ot* adlandırmasının kullanımının Anadolu'da 14. yüzyıla kadar gittiği anlaşılıyor. Dönemin iki tıp eseri olan Celalüddin Hızır'ın (Hacı Paşa) *Müntahab-ı Şifa* (Önler 1999: s. 258) adlı eseriyle Ali Çelebi bin Şerif'in *Yadigâr-ı İbn Şerif* (Tar.S. V 3524) adlı eserinde *semüz ot* şekli tespit edilmiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki *Müntahab-ı Şifa*'da bitki için aynı zamanda *berpehen*, *semüzlik oti* ve *tohmekân* sözleri de kullanılmıştır. Sözcük, *Kamus-ı Türkî*'de *semizotu (semizot)* şeklinde yer almış ve “yaprağı kalınca maruf bir yeşil sebze, baklatül-humkâ” (2010: 1053) olarak tanımlanmıştır

Farsça *ferbehen* “şişmanlık”; Farsça *tohmegân* “hazımsızlık” sözlerini düşündüğümüzde Türkçe *semizotu* adının da benzer anlam ilgisiyle kurulduğu anlaşılmaktadır. Türkçede başlangıçta *semüzlik oti* şeklinde kullanılan ad, daha sonra eksiltilerek *semüz otu* hâlini almış olmalıdır. *Semizotu* bitkisi, hazmı kolaylaştıran bir bitki olduğundan *semizotu* “semizliği gideren ot” anlamında alınabilir. Buradaki *semiz* sözcüğünün “hazımsızlık, dolgunluk” anlamını kazandığını düşünmek mümkündür. *Semüzlik oti* kullanımındaki *semüzlik* sözcüğü de bu görüşü destekler niteliktedir.

Sözcüğün Kazakçada ve Özbekçede bulunması sözün daha eski dönemlerde Türkçede kullanıldığını gösterir. DS'de tespit edilen *semizlik*, *semizotu* sözünün en eski biçimidir ve DS verilerine göre Anadolu'da sadece Niğde'de kaydedilmiştir.

sirken [sirgen, sirkecen, sirkeyen]

DS'de “1. Yabanıl ıspanak; 2. Yabanıl semizotu; 3. Labada” olarak tanımlanan *sirken* sözcüğü, üç tanımda da görüldüğü gibi, kendiliğinden yetişen bitkilerle ilgili olması nedeniyle standart Türkçedeki *silmek* “1. Üstündeki şeyleri düşürmek veya temizlemek için bir şeyi kuvvetle sallamak, sarsmak, 2. Ani bir hareketle sarsmak” fiilinin Anadolu ağızlarındaki şekli olan *sirk-* fiiliyle ilgili olabilir. Zira *semizotunun* üzerindeki tohumları bıraktığı bilinmektedir. Hatta bu nedenle sözcük, Anadolu'nun birçok yerinde aşağıda *tohmegân* sözünün açıklamasında belirtildiği gibi, Farsça *tohmegân* sözcüğünün halk etimolojisiyle *tohmeken* (< tohumeken) olarak da adlandırılmaktadır. *Sirk-* fiili DS'de yer almaz ancak *Kamus-ı Türkî*'de Şemseddin Sami sözcüğü “*silmek* fiilinin aslı ve doğrusudur.” (2010: 1082) şeklinde açıklamıştır. Hâlbuki *silk-* fiili Eski Türkçe döneminde *Altun Yaruk*'ta ve *Divanü Lügati't-Türk*'te tespit edilmiştir: *silkmiş ulug çarıñızın ünmiş ünnüñ tikisin...* AYÇetin VII 757; *er yığaç silkti* (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 523).

soğukluk [soğucak, sohluk, sokluk, söklük (II), sovukluk (I)]

Semizotunun daha çok salata veya cacık olarak soğuk şekilde tüketilmesi nedeniyle bitkiye bu ad verilmiş olmalıdır. Bilindiği gibi, “yemeğin sonunda yenen meyve, hoşaf, komposto vb. şeyler (TS 2012: 2131) soğukluk olarak adlandırılmıştır. Sözcüğün Anadolu'daki kullanımını *Tarama Sözlüğü*'ne göre 14. yüzyıla kadar uzanır. Bir tıp metni olan *Yadigâr-ı İbn Şerif*'te “tohmegânın yaşına Türkîce *semüz ot* derler ve *sovukluk* dahi derler” (Tar.S. 3524) şeklinde kaydedilen sözcük günümüzde de Anadolu'nun birçok yerinde *semizotu* için kullanılmaktadır.

tohmegân

Farsça *tohmegân* “hazımsızlık” sözcüğü Türkçedeki *semizlik*, *semiz* sözleriyle aynı anlam ilişkisine bağlı olarak bitkinin adı için kullanılmıştır. Kökeni bilinmediğinden ve yabancı görüldüğünden halk etimolojisiyle *tohum eken* şekline de dönüşen sözcük bugün farklı şekillerde Anadolu'nun pek çok yerinde *semizotu* için kullanılmaktadır.

Tablo: semizotu bitkisi için kullanılan adlar, değişkeleri ve kullanım yerleri (SDD ve DS verilerine göre)

baldırkız	-	Burdur
cibille	<i>cimille, çemille, çimille</i>	Adana
çilbir otu	-	Kahramanmaraş
elmelik	-	Mersin
erekleme	-	Bursa
gilik	-	Erzincan
kıbıçkan	<i>kıbışkan</i>	Antalya
kıvrısık	-	İstanbul
pirpirim	<i>parpar, perper, perpertiken, perpetöyün, perpin, perpine, pırpırım, pırpır, pırpıri, pırpirim, pırpürüm, pırpürün, pürpürüm, pürpürün</i>	Adana, Antalya, Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Artvin, Aydın, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hatay, Kayseri ve çevresi, Kocaeli, Kütahya, Malatya, Mersin, Samsun, Sivas, Tokat, Trabzon, Şanlıurfa, Van, Yozgat
semizlik	-	Niğde
sirken	<i>sirgen, sirkecek, sirkeyen</i>	Adana, Amasya, Ankara, Aydın, Burdur, Çankırı, Çorum, Isparta, Konya, Muğla, Niğde, Samsun, Sivas
soğukluk	<i>soğucak, sohluk, sokluk, söklük (II), sovukluk (I)</i>	Çankırı, Çorum, Hatay, Kahramanmaraş, Mersin, Sinop, Yozgat, Zonguldak
tohmegân	<i>tohmegen tohmaktan, tomekân, töhmeken, töymeken, tuhmeken</i>	Isparta

Çizelge: İllere göre semizotu bitkisi için kullanılan adlar (SDD ve DS verilerine göre)

Adana	cibille, pirpirim, sirken	Isparta	sirken, tohmegen
Antalya	kıbıçkan, pirpirim	İstanbul	kıvrısık
Afyon	pirpirim	Kahramanmaraş	çilbir otu, soğukluk
Ağrı	pirpirim	Kayseri	pirpirim
Amasya	sirken, pirpirim	Kocaeli	pirpirim
Ankara	sirken, pirpirim	Konya	sirken
Artvin	pirpirim	Kütahya	pirpirim
Aydın	sirken, pirpirim	Malatya	pirpirim
Bitlis	pirpirim	Mersin	elmelik, soğukluk
Burdur	sirken, baldırkız	Muğla	sirken,
Bursa	erekleme	Niğde	semizlik, sirken
Çankırı	sirken, soğukluk	Samsun	sirken
Çorum	sirken, soğukluk	Sivas	sirken
Diyarbakır	pirpirim	Sinop	soğukluk
Elazığ	pirpirim	Tokat	pirpirim
Erzurum	pirpirim	Trabzon	pirpirim
Erzincan	gilik, pirpirim	Şanlıurfa	pirpirim
Gaziantep	pirpirim	Van	pirpirim

Giresun	Pirpirim	Yozgat	soğukluk
Gümüşhane	pirpirim	Zonguldak	soğukluk
Hatay	soğukluk		

Değerlendirme ve Sonuç

Semizotu bitkisi, yukarıda da belirtildiği gibi, diğer birçok bitkiden farklı olarak birçok adı olan ve bu adlarının neredeyse tamamı sıklıkla kullanılan bir bitkidir. Anadolu'da özellikle, bitkiyi tanımlayan en eski sözcük olduğunu tahmin ettiğimiz *semizotu* sözü ile yabancı kökenli *pirpirim* ve *tohmegân* sözleri öne çıkmakta, ancak bu üç sözün dışında kullanımı bölgeden bölgeye farklılık gösteren on iki ad daha semizotu bitkisi için kullanılmaktadır. Semizotu bitkisi bu farklı adlandırılışı nedeniyle dilbilimsel açıdan dikkat çekicidir. Yukarıda alfabetik olarak ele alınan bu on beş söz dışında Anadolu sahasında yazılmış sözlüklerde ve tıp kitaplarında semizotunun karşılığı olarak kullanılan Arapça *riclet* (Tar.S.'de *rele*), *buhle* ve *kef* ile Farsça *belben* ve *ferbehen* sözleri dikkat çekicidir. Buradaki özellikle *riclet* ve *ferbehen* sözlerinin daha çok tıp terimi olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Farsça *ferbehen* sözünün günümüzde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaygın olarak kullanılan *pirpirim* sözü ile aynı köke gidebileceğinden yukarıda söz etmiştik. Ayrıca *Kamus-ı Türkî*'deki *baklatü'l-humkâ* "eşek baklası" sözü de ilginç bir veridir. Günümüzde Çukurova Arapçasında bitkiye *bıkkayl* "bakla" adının da verilmesi *Kamus-ı Türkî*'de belirtilenle benzer bir kullanımdır. Tar.S.'deki Farsça *belben* (DS 607) sözü bugün Anadolu'da "pestil" anlamında kullanılmaktadır ve "semizotu" anlamı tespit edilememiştir.

Semizotu bitkisi için Türkçede kullanılan en eski söz *semizotu* (< semüzlük otı) sözüdür. Nitekim sözün günümüzde Kazakçada (semizot Koç 2003: 479) ve Özbekçede (*semiz ot* ÖTİL II, 36) de yaşıyor olması bu birleşik yapının Anadolu'dan önce Türkçede kullanıldığının göstergesidir. Semizotu sözü, *semüzlük otu* biçiminde kurulmuş, *+lik* ekini Anadolu'da da uzunca süre korumuştur. Burada ekin tahsis işlevi öne çıkmış, *semizlik otu* yapısı bitkinin hazmı kolaylaştırıcı etkisi nedeniyle "katılığı gidermekte kullanılan ot" anlamını kazanmıştır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, günümüzde Anadolu'da semizotu için çok sayıda sözcüğün kullanılması bitkinin çeşitli özelliklerinin öne çıkarılmasıyla ilgilidir. Örneğin bitkinin kendi kendine yetişme özelliği kullanılarak *bostan otu*, *cibille*, *erekleme*; görünüşüne bakılarak *baldırıkız*, *kuvsık*; küçüklüğü öne çıkarılarak *gülik*; tohumunu kolaylıkla bırakması göz önünde bulundurularak *sirken* ve yanlış bir etimoloji de olsa *tohmegen*; yeme biçimi göz önünde bulundurularak *soğukluk*; yedikten sonraki etkileri öne çıkarılarak *kıbıçkan*, *semizotu* sözleri ortaya çıkmıştır. *Pirpirim* sözünün ise yabancı kökenli bir söz olduğu görülür.

DS verilerinin eksiklik ve/veya yanlışlık içerme ihtimali her zaman söz konusudur. Semizotu bitkisi için kullanılan sözler bakımından da eksiklikler söz konusudur. Hazırladığı dönemin zor koşullarına rağmen büyük ve çok önemli bir eser olan sözlükte kimi zaman herhangi bir sözcük hiç kaydedilmemiş veya sözcüğün kullanım yeri eksik vermiş olabilir. Bu durum aynı zamanda derlemeciyle ilgili bir durumdur ve bu sorunları ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. DS verileri göz önünde bulundurularak hazırlanmış yukarıda yer alan tablo ve çizelge incelendiğinde genellikle değişkesi az olan sözcüklerin kullanım alanlarının da sınırlı olduğu, sözcüğün değişkesi arttıkça kullanım yerinin de arttığı görülmektedir. Tabii bu sözcüklerin kullanıldıkları bölgelerde semizotu sözüyle birlikte kullanıldığını belirtmek gerekir. Çizelgedeki veriler -yine eksiklik ihtimalinin yüksek olduğu kaydıyla- aynı bölgede bitkiyi karşılamak üzere birden fazla adın kullanıldığını göstermektedir. Her ne kadar bu çalışmaya DS dışında bölge ağzlarını

ele alan çalışmalar dâhil edilse de incelenen çalışmalarda yer alan metinlere semizotu anlamı veren sözler girememiştir.

Türkçede semizotu bitkisi için geçmişten günümüze kullanılan adların yukarıda da söz edildiği gibi çeşitlilik gösterdiği görülür. Bu durum, Türkçe (ve belki başka diller) bakımından birçok bitki için geçerlidir. Bitkilerin birçok özelliği barındırması, bu bitkileri adlandırmada farklı bölgelerde farklı özelliklerin öne çıkarılması ve böylelikle farklı adların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Kaynaklar

- BAYTOP, T. (2015). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. (2. Baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1944). *Sivas ve Tokat İleri Ağzlarından Toplamalar*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇETİN, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.
- DANKOFF, R. (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- DANKOFF, R. – S. TEZCAN (2004). *Evlîya Çelebi Sahatnamesi Okuma Sözlüğü, Seyahatname'deki Eskicil, Yöresel, Yabancı Kelimeler, Deyimler*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 34. İstanbul.
- DEMİR, N. (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Derleme Sözlüğü I-XII* (1963-1981). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. – Z. Akkoyunlu (2015). *Divânü Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- EREN, M. E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İleri Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNAY, T. (1978). *Rize İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İLERİ, C. (2008). *Eskişehir Türkmen Ağzları Söz Varlığı*. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi.
- KALAY, E. (1998). *Edirne İli Ağzları, İnceleme-Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARACAOĞLAN, Ç. (2018). *Evlîya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Yer Alan Bitki Adları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KOÇ, K. vd. (2003). *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Merriam-webster (2018). Erişim adresi: www.merriam-webster.com (Erişim tarihi: 30.11.2018).
- Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi (2018). Erişim adresi: www.nisanyansozluk.com (Erişim tarihi: 30.11.2018).
- ÖNLER, Z. (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I, Giriş, Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNLER, Z. (1999). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II, Sözlük*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Özbek Tilining Izahlı Luğatı*. (1981). II Cilt. Moskova: Russkiy Yazık Neşriyatı.
- SAĞIR, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzları, İnceleme-Metinler-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Şemseddin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî*. (hzl.: Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tanuklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII* (1965-1977). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TIETZE, A. (2002). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Birinci Cilt A-E. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- TOR, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38.
- Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I-VI* (1939-1957). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIRIM, F. (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağzları I – II (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.